

רובא וחזקה ואין ספק מוציא מידי ודאי

א. בדפים הקודמים התבוננו מעט במחלוקת היסודית בין רבי מאיר וחכמים על תינוק טמא שספק אם נגע בעיסה (קידושין פ.):

דתנן: תינוק שנמצא בצד העיסה ובצק בידו¹ - ר"מ מטהר, וחכמים מטמאין, מפני שדרכו של תינוק לטפח (ולגעת בעיסה והתינוק טמא); והוינן בה, מאי טעמיה דר"מ? קסבר: רוב תינוקות מטפחין ומיעוט אין מטפחין, ועיסה בחזקת טהרה עומדת, וסמוך מיעוטא לחזקה איתרע ליה רובא (ולכן מכריעים שהתינוק לא נגע בעיסה והיא עדיין טהורה); ורבנן? מיעוטא כמאן דליתא דמי, רובא וחזקה רובא עדיף (ומכריעים מכוח הרוב שהתינוק נגע בעיסה וטימא אותה).

לפי חכמים 'רובא וחזקה רובא עדיף' והולכים אחרי הרוב שהתינוק הטמא נגע בעיסה ומטמאים אותה. האם הולכים לדעתם אחר הרוב בצורה מלאה, כמו אחרי רוב שאין מולו חזקה? רבותינו הראשונים נחלקו בכך סביב המשנה ביבמות שדנה במקרה של אישה שבעלה יצא יחד עם צרתה למדינת הים. לפני יציאת הבעל לא היו לו ילדים כך שהאישה היתה בחזקת יבום. כעבור שנים נודע שהבעל מת ולא ידוע אם נולדו לבעל ולצרה ילדים שפוטרים את האישה מיבום או חליצה. המשנה קובעת שהאישה אסורה לשוק (יבמות קיט.):

האשה שהלך בעלה וצרתה למדינת הים, ובאו ואמרו לה מת בעליך - לא תנשא ולא תתייבם, עד שתדע שמא מעוברת היא צרתה.

הגמ' שואלת מדוע אין מתירים אותה לשוק מכוח הרוב, הרי 'רוב נשים מתעברות ויולדות', ומעמידה את המשנה כרבי מאיר שחושש למיעוט (שם):

אלא לא תנשא אמאי? הלך אחר רוב נשים, ורוב נשים מתעברות ויולדות (וא"כ יש רוב שהצרה ילדה לבעל ילד והאישה פטורה מיבום וחליצה), לימא ר"מ היא, דחייש למיעוטא!... אלא מחוורתא, מתניתין רבי מאיר היא.

התוספות מאמצים את מסקנת הגמ' להלכה, וכותבים שלדעת חכמים אכן הולכים אחר 'רוב נשים מתעברות ויולדות', קובעים מכוחו שהצרה ילדה, ומתירים לאישה להינשא ללא חליצה, וזאת למרות שהיא היתה בחזקת יבום (קידושין פ.):

דהא רבנן קאמרי התם גבי הלך בעלה למדינת הים ושמעה שמת תנשא (שפוסקים מכוח הרוב שהצרה ילדה) דקסברי דמיעוט כמאן דליתיה דמי ורובא וחזקה רובא עדיף.

1. בדף הקודם הזכרנו בקצרה את מחלוקת הראשונים בהסבר הספק - לפי רש"י התינוק ודאי נגע בעיסה והספק הוא בטומאת התינוק; לפי הראשונים התינוק ודאי טמא והספק הוא אם התינוק נגע בעיסה (או שמישהו אחר הביא לו את הבצק והוא עצמו לא נגע בעיסה). נסביר את המשך הגמ' לפי דרך הראשונים.

ב. אולם, מדברי הרמב"ם עולה אחרת. הוא פוסק כמובן כחכמים שאינם חוששים למיעוט, פוסק כדעתם גם במחלוקתם עם רבי מאיר שרובא וחזקה רובא עדיף, ובכל זאת הוא פוסק כדברי המשנה (יבום ג, טז):

וכן אשה שהלך בעלה וצרתה למדינת הים ובאו ואמרו לה מת בעליך הרי זו לא תחלוץ ולא תתיבם לעולם עד שיודע אם ילדה צרתה או לא ילדה.

וקשה: מדוע הוא לא הולך אחרי רוב נשים מתעברות ויולדות ופוסק מכוחו שהצרה ילדה והאישה מותרת לשוק ללא חליצה? נראה אפוא שלדעתו המשנה נאמרה גם לפי שיטת חכמים, וכך כותב רבנו האי גאון ומסביר הרמב"ן (יבמות ק"ט):

כך עלה במחשבה בלבי עד שמצינו בשם רבינו האי גאון ז"ל דרבא אליבא דכולי עלמא מוקי לה למתניתין, דעד כאן לא אמרי רבנן זיל בתר רובא אלא ברובא דליכא חזקה כנגדו אבל היכא דאיכא חזקה סמכינן מיעוטא לחזקה והוי ליה כפלגא ופלגא ולא שרינן לה, ואף על גב דהתם אמרי רבנן מיעוטא כמאן דליתיה דמי רובא וחזקה רובא עדיף, הכי קאמרי מיעוטא לא חשיב כולי האי לצרופי גבי חזקה לטהר אלא עדיין הרוב מכריע וטמא.

מה הדין לדעת הרמב"ן במקרה של התנגשות בין רוב לחזקה? כיצד הוא מסביר את פסיקת חכמים שהתרומה טמאה?

גם חכמים מודים שלא הולכים אחרי הרוב לגמרי כשיש נגדו חזקה, וכוונתם רק שיש להחמיר ולחשוש לרוב - להחמיר ולחשוש ולא להקל. מאחר שכך, אי אפשר לסמוך על הרוב ולהתיר לאישה להינשא.

ג. הרמב"ן מביא ראיה להבנתו מכך שגם חכמים שמחמירים לטמא את התרומה, מודים שאין לשרוף אותה כדין תרומה טמאה (קידושין פ):

ואין שורפין תרומה על החזקות² - דאמר ר' שמעון בן לקיש: שורפין על החזקות, ור' יוחנן אומר: אין שורפין. ואזדו לטעמייהו, דתנן: תינוק שנמצא בצד העיסה ובצק בידו - ר"מ מטהר, וחכמים מטמאין, מפני שדרכו של תינוק לטפח... אר"ל משום רבי אושעיא: זו היא ששורפין עליה את התרומה, ר' יוחנן אמר: אין זו חזקה ששורפין עליה תרומה.

2. השימוש של הגמ' כאן במילה חזקה, ודאי בהקשר של סוגיית רוב מול חזקה, יכול לבלבל: הכוונה לחזקה התנהגותית, כמו 'דרכו של תינוק לטפח', חזקה המועילה מדין רוב - רוב התינוקות מטפחים.

מדוע אין שורפים את התרומה לדעת רבי יוחנן שהלכה כמותו, הרי הולכים אחרי הרוב ופוסקים שהתינוק הטמא נגע בה, וצריך לשרוף תרומה טמאה! הגמ' בנידה תולה זאת בכך שהרוב עומד מול חזקה (נידה יח):

למעוטי רובא דאיכא חזקה בהדיה (שיש כנגד הרוב חזקה נגדית המרעת את כוחו של הרוב) דלא שרפינן עליה את התרומה.

וכך אומר הרמב"ן בהמשך דבריו (שם):

ואף על גב דהתם אמרי רבנן מיעוטא כמאן דליתיה דמי רובא וחזקה רובא עדיף, הכי קאמרי מיעוטא לא השיב כולי האי לצרופי גבי חזקה לטהר אלא עדיין הרוב מכריע וטמא, אבל מכל מקום חוששין לו ואין עושין בו מעשה כדאמרינן התם בעשרה יוחסין לא זו היא חזקה ששורפין עליה את התרומה, ואמרינן נמי במסכת נדה בפרק כל היד... ובעינן למעוטי מאי למעוטא רובא דאיכא חזקה בהדיה דלא שרפינן עליה תרומה וכו', אלמא לא עשו רובא דאיכא חזקה בהדיה כודאי אלא סומכין מיעוטא לחזקה לספק את הרוב ולתלות בו בכל מקום.

ד. התוספות כאמור חולקים ומבינים שהולכים אחרי הרוב בצורה מלאה³. כיצד הם יסבירו מדוע לא שורפים את התרומה? אם הרוב מטמא אותה, מדוע שלא נשרוף אותה? הם טוענים בתשובה שרוב תינוקות מטפחין באשפה אינו 'רוב גמור' ומביאים לכך ראיה מאי שריפת התרומה (שם):

וי"ל שאין זה רוב חשוב (רוב תינוקות מטפחים) אלא רוב גרוע... ועל כרחך צריך לומר כן דאם לא כן קשה אליבא דרבנן דהא רבנן קאמרי התם גבי הלך בעלה למדינת הים ושמעה שמת תנשא דקסברי דמיעוט כמאן דליתיה דמי ורובא וחזקה רובא עדיף ואם כן אמאי קאמר הכא רבי יוחנן אליבא דרבנן אין זו חזקה ששורפין עליה תרומה אלא שמע מינה שאין זה רוב חשוב ולפיכך התם דרוב חשוב תנשא.

חשוב היטב: מהי משמעות הדברים? מדוע רוב תינוקות מטפחים נחשב רוב גרוע? מה מגדיר אותו ככזה?

אנסה להציע: רוב חשוב ורגיל נובע מהתבוננות רחבה על המציאות. אם ברובא דליתא קמן – רוב בהמות אינן טרפות, רוב נשים מתעברות ויולדות; ואם ברובא דאיתא קמן – רוב החנויות בעיר כשרות. לעומת זאת, רוב 'תינוקות מטפחין בעיסה' לא נבע מהתבוננות רחבה על מקרים רבים, אלא שמבין שתי האפשרויות זו האפשרות המסתברת יותר, שהתינוק אכן נגע בעיסה, שכן כך

3. ולכן הם מתירים לאישה להינשא בשל הרוב שצרתה ילדה במדינת הים, ולמרות שהיא היתה בחזקת יבום.

טבע התינוק וסביר להניח שכך קרה. רוב שכזה לא מועיל לגמרי מול חזקת איסור, ולכן אין שורפים את התרומה.

ה. לאחר שהתבוננו מעט במחלוקת בשאלה האם הולכים באופן מלא אחרי רוב שמנוגד לחזקה, נמשיך לדין דומה, 'אין ספק מוציא מידי ודאי', ונפתח בסוגיה בפסחים. הגמ' מדייקת מדברי המשנה שאם ראינו שחולדה הכניסה חמץ לבית, צריך לבדוק אותו מחדש, גם אם הוא נבדק כבר. על כך מקשה הגמ' (ט):

ואמאי? נימא אכלתיה (מדוע שלא נתלה שהחולדה אכלה את החמץ)! מי לא תנן: מדורות הנכרים (בתי הנכרים) טמאים (בשל החשש שקברו שם נפל)... וכל מקום שחולדה וחזיר יכולין להלוך – אין צריך בדיקה (כי מניחים שגם אם קברו שם נפל החולדה אכלה אותו)!

רבא עונה (שם):

אמר רבא: האי מאי? בשלמא התם (בקבירת נפל) – אימור הוה אימור לא הוה (הרי לא בטוח שאכן נקבר שם נפל), ואם תמצא לומר הוה – אימור אכלתיה. אבל הכא – דודאי דחזינא דשקל (שודאי ראינו שחולדה הכניסה חמץ לבית) – מי יימר דאכלתיה? הוי ספק ודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי.

הספק שמא החולדה אכלה את החמץ אינו מצליח להוציא מידי הודאות של כניסתו לבית, ולכן צריך לבדוק אותו מחדש. דין זה מוזכר גם בסוגיה בע"ז הדנה בפסל שנשבר מעצמו (ע"ז מא):

אתמר: עבודת כוכבים שנשתברה מאיליה – רבי יוחנן אמר: אסורה, רשב"ל אמר: מותרת. רבי יוחנן אמר אסורה, דהא לא בטלה (שהרי לא ראינו שבעליה ביטלו אותה); רשב"ל אמר מותרת, מסתמא בטולי מבטיל לה, מימר אמר: איהי נפשה לא אצלה, להווא גברא מצלה ליה⁴?

רבי יוחנן עונה לריש לקיש (שם):

עבודת כוכבים ודאי עבדוה, מי יימר דבטלה? הוי ספק ודאי, ואין ספק מוציא מידי ודאי.

תוספות מבארים שרוב הסיכויים שהאיסור אכן הותר, ובכל זאת הספק אינו מוציא מידי הודאי (פסחים ט):

א"נ אימר אכלתיה עדיף משאר ספיקות דספק הרגיל הוא וקרוב לודאי, ותדע דאפילו מידי ודאי בעי למימר שיוצא זה הספק⁵.

הצד להיתר הוא הסביר יותר, 'ספק הרגיל' בלשונם, ובכל זאת הוא לא מוציא מידי ודאי איסור, וכך הם כותבים במסכת ע"ז (מא):

4. מן הסתם הבעלים ביטלו אותה – אם היא לא מצליחה לשמור על עצמה, היא תצליח לשמור עליי.
5. כלומר, היתה הו"א שהספק הזה יוציא מידי חזקת איסור, ומכאן שהוא לא ספק שקול.

פ' ואין ספק היתר הרגיל מוציא מידי ודאי (איסור).

1. הכלל 'אין ספק מוציא מידי ודאי' עוסק אפוא במציאות שבה מצד אחד יש 'ודאי', ידיעה ודאית שהדבר היה אסור⁶, ומצד שני, יש 'ספק הרגיל' להיתר, ספק שבו האפשרות שהמצב השתנה להיתר⁷ סבירה יותר. והנה, ספק הרגיל נחשב לכאורה כרוב, ולכן מקלים בו בספקא דאורייתא, וכך כותב בעל **הפרי מגדים** (שושנת העמקים כלל יא):

ספק הרגיל כיצד... ובאיסור תורה אי שכיח להיתרא טפי לא מחמרינן כ"ז"ל.

דבר זה מעלה את השאלה: הרי רובא וחזקה רובא עדיף, ומדוע אפוא שלא נלך אחרי הצד שהמצב השתנה להיתר אם הוא מסתבר יותר? נעיר שהשאלה קיימת כמובן רק על שיטת התוספות לפיה הולכים אחרי הרוב בצורה מלאה נגד חזקה ומקלים מכוחו⁸, אך לא על שיטת הרמב"ן שאין להקל מכוח הרוב כנגד חזקה.

חשוב: מה ניתן לענות? היזכר במושג 'רוב שאינו גמור'⁹ ונסה לענות לאורו.

עלינו לומר ש'ספק הרגיל' הוא 'רוב שאינו גמור' ולכן אין בכוחו להוציא מידי הודאי ולשנות את המצב. מדוע? נלמד את הסברו של בעל **הברכת אברהם** (פסחים דף ט):
 וביאור ענין אין ספק מוציא מידי ודאי בסוגין, ומאי טעמא לא נימא גם בזה דהוה רוב (ורובא וחזקה רובא עדיף), נראה בעה"ל דספק הרגיל וקרוב לודאי אינו רוב כלל, דיסוד דין רוב אינו אלא במקום שנתברר לנו שיש רוב, וצד האיסור הוא רק מיעוט, אבל בנידון דידן לא נתברר כלום, אלא דבב' צדדי הספק שלפננו אנו אומרים מסברה דצד ההיתר קרוב לודאי כי מסתבר שאם יש לעכבר לחם ולחולדא בשר הרי אין סיבה שלא יאכלו וכך טבעם ומסתבר שיאכלו, ומכל מקום לא נודע לנו שום ענין רוב, דרוב חתיכות כיוצא בזה נאכלו, ולפי זה נראה דכל הסברה דמיעוט כמאן דליתא (ורובא וחזקה רובא עדיף) לא שייך אלא בנתברר שזה מיעוט ואין לחוש לו כי נתבטל הוא לגבי רוב, אבל אין ספק מוציא מידי ודאי היינו דליכא אלא סברה טובה, ומכל מקום שם ספק עליה כי אי אפשר לקבוע דין רוב.

הסבר את הדברים: מדוע 'ספק הרגיל' לא נחשב כרוב? מה ההבדל ביניהם?

6. שחולדה הכניסה לבית חמץ, שהפסל היה ע"ז ועבדו אותו.

7. שחולדה אכלה את החמץ או שהגוי ביטל את הע"ז.

8. ומתירים לאישה להינשא על סמך הרוב שצרתה ילדה במדינת הים, 'רוב נשים מתעברות ויולדות'.

9. שהסביר לשיטת התוספות למה לא שורפים את התרומה מכוח רוב תינוקות מטפחים בעיסה.

רוב צריך להיקבע מתוך התבוננות רחבה על המציאות, מתוך מפגש עם מקרים רבים. אך כאן, הרוב לא נקבע מכוח מבט שכזה על המציאות, אלא שזו האפשרות הסבירה יותר מבין שתי האפשרויות. לכן, אין כאן דין רוב ואין בכוח 'ספק הרגיל' להוציא מידי הודאות הקודמת ולשנות את המצב.

ז. הקושי בכך הוא שאם 'ספק הרגיל' לא נחשב כרוב, מדוע אפשר להקל בו בספקא דאורייתא רגיל, ללא ודאי שעומד נגדו? וכך שואל הברכת אברהם ונלמד את דבריו (שם):
 ויסוד הענין נראה דלעולם מסתבר דהיכא דמצד הסברה קרוב לודאי להיתר אין לפנינו המדה הדרושה לספיקא דאורייתא לחומרא, דספק כי האי מסתבר דאינו חייב לחשוש... אלא דבמה דברים אמורים היכי דאינו בא להוציא מידי ודאי, אבל נגד דין שחל בודאי ואנו דנים אם נשתנה, בזה אין כח בספק לשנות הודאי גם אם נוטה להיתר, כי לשנות דין ודאי או מציאות ודאי בעינן דין ודאי, כי לעולם זה נשאר בחזקת הודאי כבתחילה אם לא על ידי דין ודאי.

סכם בקצרה את הסברו של הברכת אברהם: מדוע ספק 'רגיל וקרוב לודאי' אינו נחשב לרוב? מדוע מקלים בו בכל זאת בספקא דאורייתא?

רוב צריך להתבסס על מפגש רחב עם המציאות – כמו ברוב חנויות, שאנו יודעים בבירור כמה חנויות כשרות יש בעיר וכמה פסולות; וכמו רוב בהמות אינן טרפות, שהרוב נובע ממפגש עם בהמות רבות. במקרה שלנו, הצד שהחולדה אכלה את החמץ יותר מסתבר והגיוני, אבל העדפתו לא נבעה ממפגש רחב עם המציאות, מכך שראינו מקרים רבים וברוב המקרים החמץ נאכל, אלא שכך מסתבר יותר. בכל זאת מקלים בספקא דאורייתא כזה כשאין ודאי שעומד מנגד, משום שמסתבר שאין צורך לחשוש בספק שכזה. אולם, המצב עדיין מוגדר כספק וספק אינו יכול להוציא מידי ודאי.